

УДК 394.24(=161.32'282.2Лем):398.8

Марія ГОРБАЛЬ

ЛЕМКІВСЬКІ «ВЕЧІРКИ» («ВЕЧИРКИ», «ВЕЧУРКИ», «ПРЯДКИ»)

Описуються лемківські вечірки як форма гуртової праці молоді — прядіння льону, вовни та конопель. Наголошується на економічній та соціальній функції такої праці. Підкреслюється важлива роль вечірок у збереженні національного фольклору, його передачі майбутнім поколінням. Наводяться деякі приказки, легенди, перекази, небилиці, пісні, ігри, які були задіяні у вечіркових дійствах. За матеріалами статті можна робити сценічне відтворення лемківських вечірок.

Ключові слова: вечірки, прядінні, гуртова праця, сільська громада.

© М. ГОРБАЛЬ, 2018

Поява цієї статті спричинена запитом сучасної Лемківської молоді, зокрема львівської організації «Молода Лемківщина», на науковий матеріал про лемківські «вечірки», «вечирки», «вечурки», «прядки» задля сценічного відтворення корінних народних традицій. Виявляється, що це є потреба часу — таке сценічне відтворення цих обрядових дійств під час Пилипівського посту відбувається і серед лемків Польщі. Цю інформацію знайшла у публікації Вікторії Гойсак «Лемківські вечірки в Панкні» на Лемківській сторінці газети «Наше слово» (Варшава, 2014, № 3): «Гуртки Об'єднання лемків в Маластові і Волівці виступили в грудні (2014 р. — М. Г.) з незвичайном ініціативом — організувати традиційні лемківські вечірки» [3]. Отож актуальність теми полягає у віднайдені та відтворенні давніх автохтонних лемківських традицій, зокрема вечірок, прядок. Зважаючи на те, що в різних селах Лемківщини це дійство називалося по-різному: «вечірки», «вечирки», «вечурки», «прядки», будемо оперувати впродовж нашої статті терміном «вечірки».

Часовий період, охоплений нашим дослідженням, — ХІХ — перша половина ХХ ст., оскільки починаючи вже з 1944 р. лемків насильно повиселяли із своїх правіковічних земель.

У своєму дослідженні опираюся на матеріал, розроблений лемківськими науковцями зі Словаччини [19, с. 131—134; 12, с. 344—355], на публікації періодичних видань [2—4; 11] та, в основному, на польовий матеріал — розповіді респондентів.

Новизна наукового дослідження полягає у систематизації та дослідженні матеріалу з цієї тематики.

Із настанням осені, а згодом із настанням 40-денного Різдяного посту, Пилипівки, на Лемківщині жінки і дівчата у своїх «хижах» цілими днями прядли льон, коноплі, вовну, а вечорами збирались в якійсь одній хаті («хижи»), де було ліпше світло (добра «лямпа»), продовжувати денну роботу — на «вечірки». Зважаючи на те, що кожна лемківська родина була багаточисельна, у селах було дуже багато людей, то таких світлиць, де збирались на вечірки, в селі було декілька (про кількість жителів у селі може свідчити світлина зі с. Поляни коло Дуклі, Короснянський повіт, кін. ХІХ ст.). «Вечірки одбивалися кожного дня тижня, крім суботи і неділі. В єдним селі одбивалися найчастіше в кількох хижках» [3].

Люди не вдавались до послуг текстильної промисловості, а ходили в одязі власного виробництва: з вовни своїх овець робили верхній одяг, з льону та ко-

нопель — рушники, постіль, білизну, тому прядіння ниток з метою подальшого їх виробництва було продиктоване умовами тогочасного побуту.

Збирались до гуртової роботи, по-перше, задля економії світла, а, по-друге, в гурті передавалась інформація — усі новини як у селі, так і ті, хто що чув, поширювались на вечірках. Крім того, гуртова форма праці створювала прекрасні умови для передачі народних традицій, фольклору. На таких вечірках гуртувалось суспільно-громадське життя.

Традиція гуртового зібрання для колективної праці перед і під час Різдва'яного посту була поширена по всій Україні. Однак на Лемківщині вона мала суто окреслений характер — прядіння льону, конопель чи вовни.

Діїства, аналогічні з лемківськими вечірками, прядками, я зафіксувала на Опіллі, та вони не такі барвисті, мальовничі, театралізовані, як в тому карпатському краю. Із розповідей жительок села Селисько¹ жінки збирались до окремої хати — кожен гурт жінок мав свою заздалегідь домовлену хату, однак не було такої строго визначеної роботи — прясти нитки, а одні прядли, інші вишивали, хтось брав зі собою ручне шиття, ще в іншій хаті збирались жінки дерти пір'я. Та в усіх регіонах України така гуртова робота в осінні вечори, і в Пилипівський піст, який закінчувався перед Різдрвом, була дуже поширена і затривала до кінця ХХ століття.

На Лемківині таке різноманіття роботи — дерти пір'я, вишивати, шити тощо — окреслювалось іншим часовим періодом — після Йорданських свят, у м'ясниці.

Отож із настанням осені розпочинались вечірки, прядки — вибиралась велика світла хата. Як не було доброї «лямпі» — брали вільхові щіпки, тріски, сушили їх, і ними світили — вони ясно горіли [2]. Дівчата й молодіці прядли льон, коноплі, вовну, хлопці й молоді чоловіки в кутику лагодили кінську зброю, плели кошики, шили взуття, одержу тощо. «Парубки ...десь в кутку грали в карти, найчастіше

¹ Записано 7 грудня 2016 р. від Пукальської Дарії Іванівни, нар. 10.06.1936 р., с. Селисько, Львівська обл., нині Пустомитівський р-н; записано в листопаді 2016 р. від Тростянчин (з дому Шелемей) Ганни Теодорівни, 1916 р. н., с. Селисько, Львівська обл., нині Пустомитівський р-н; записано 18 листопада 2016 р. від Савчук (з дому Думанська) Ольги Іванівни, 1935 р. н., с. Селисько, Львівська обл., нині Пустомитівський р-н.

Селяни біля церкви Йоана Золотоустого XVII—XVIII ст. у с. Поляни коло Дуклі Короснянського повіту. Фото — кінець XIX ст. З фотоархіву Владека Максимовича, США

в сушені овочі, горох, біб, «пекли когута», «натігали коцура», били долонями «дупака». Старі дідове оповідали свої життєві пригоди, найчастіше з військової служби чи з еміграції» [11], повчали молодих². Розповідали про відьом, упирів, усілякі страшні історії з життя. Ті вечірки тривали допізна, і до 12-ї години ночі. Хлопці після закінчення вечірок мали привід наляканих розповідями дівчат відводити додому.

Початок вечірок значився тим, що точились розмови, співали пісень. «При пряджиню співали. В цілим богатстві фольклору можна навіть вирізнити окрему групу співанок — вечіркови: побожні пісні і стародавні коляди, котрих не співають в церкві. Співали тіж і звичні для нас церковні коляди. Можеме лем собі уявляти, як богатим був пісенний репертуар їх учасників!» [3].

Шукаючи, де цікавіше, хлопці ходили то до однієї хати (до одного гурту дівчат), потім до другої хати. Але кожен хлопець тримався тієї хати (того гурту), де була дівчина, яка припала йому до серця. Отож коли приходили парубки, поважні розмови, побожні пісні припинялись, і тоді на хвильку запанувувала тиша, у якій чулося тільки фуркання веретен, потім усе змінювалось на жарти, веселощі [19, с. 133]. Вже ближче до різдвяних свят, до завершення Пилипівського посту, майже на кожную таку вечірку готували якусь виставу: одного дня перебирались ведмедем, другого — конем, третього — ци-

² Записано 20 липня 2004 р. від Щерби Анни Омелянівни, 1927 р. н., с. Свіржова Руська, Ясельський повіт.

Лемківські молодята. З фотоархіву Владека Максимовича, США

ганами, смертю, когутом, одним словом, — чого тільки могла сягнути фантазія.

В. Гойсак у статті «Лемківські вечірки в Панкні» пише, що «хлопчиска тіж могли помагати прясти на вечірках, частіше однак робили різни жарти, збитки, а юж ближче до свят і кінця вечірок представляли театралізовані сцени з перебараньом, масками. Стародавні приспівки до жартівливих ігор і танців (музикантів на вечірках не было з огляду на час посту), перебарани постаті не были припадковима, зберегли они сліди архаїчного світогляду наших предків-слов'ян, нераз трудни до одчитаня і інтерпретації тепер. ...На вечірки приходив Медвід (Білянка, Поляни пов. Ясло) — хлопчиско, окручений повереслами, з дзвіночками, котрого ся бояли дівчата і котрий брав їх до танця. Барз цікави приспівки до того танця з Медведьом співала Єва Чупик з Білянки. В Ждини натоміст, з оповідань Штефана Дзямби, Медведа не было, але приходив окручений повереслами Солом'яник, котрий виконував подібну ролу, юж на конаец вечірок, на Ламаник. Свідчит тото о великій різнородности звичаїв в різних селах. Анна Буряк з Полян (пов. Ясло) оповідала, же хлопчиска на вечірках ближче до свят робили «комедію» — перебаралися за Смерт, Жида, Чорта, припроваждали козу або коня чи туроня. Марія Дубец з Перунки пам'ятала прекрасне представліня «Федори» зо співами, яке на вечірках виконували хлопці, перебарани за Пастухів. А веселих забав, котри молодь робила на вечірках, было на правду дуже: пекли «когута» або «капуна», ходили «на млин», «на решетарки», бавилися «в жида», «гуси сидили», ходили «на перемости», жид або дзяд «колотив чир»,

бавилися в «опатки», «суш», ходили «на стопки», «на коров'ярку»...» [3].

Досить мальовничий опис вечірок (які відбувалися ще перед Пилипівським постом) знаходимо в оповіданні Анни Ридзанич «Стары слова в тексті. Вечірки» [18]: «Разом з осіню пришли вечірки... вечери зробили ся ... нестерпні долж... Так єдного вечера в нижнім кінці села, в дымній хыжи Феца Дрынды зобралася група селянок, старших жен і молодых дівчат, жебы прясти ци то куділь, ци то лен. Запалили сірником камфінову лямпу, посідали до колечка, каждая зо своїом роботом тай зачали бесідувати што в кого чути. Єдна кума нарече, же каждый ден наробит ся як сомар, друга, же ей в крижах ломит, третя іщы на штоси інде кривдує. Сидили бы вшыткы як тоты істуканы, але нараз Параска Гаврылова скочила на лавку, задерла кабат догоры і дре ся, як скажена — мыш, мыш! Вшыткы бабы в світлиці наробили гону і гвалту, потратили свою роботу, і вшыткы втекли на обшырний пец, што стоял в куті.

Легко ся мож было додумати, же то парібска робота тота мыш в світлиці. Мусіли ей бетяри нарочком пустити через возницю по даякій кочерзі, бо прецін сама бы не могла вылізти з челюсти. Проводырями таких веселых збытків в селі была все група шестьох хлопців, котры парібчыли разом, певно і тым разом за їх прыводом мыш настрашила бабы і дівчата. Конаец кінцьом треба было пустити збытників дохыж, знатя было, же то уж конаец роботи, а початок веселой забавы. Хто бы подумал — хлопці притвели зо собом Циганів, і, верабоже, зачалися шумны співы. Помедже молодыма неодола зачала кружыти чвертка палюнкы і вшыткы ся здоровкали єден до другого. Пак зачали гуляти штаера, чардаша і потрясаного, аж счервачены делины ся погынали. Кольоровы фарбанкы дівчат, холошні і гуныкы хлопців лем мигали в танци. Старшы участничкы вечірок здає ся зажмурили на тото вшытко очы, радували ся в души, што молодеж знає і любит танцувати, бо треба повісти, же хоц танец не робота, а як не зна, то сромота...» [18, с. 183—184].

На вечірках молодших хлопці, «підкавалерів», старші парубки ганяли, виганяли. Вони ще не мали статусу «кавалерів», а тому не мали права там бути. (Такий статус надавався після спеціального «хрещення кавалера» [7, с. 23]).

На Лемківщині здавна була традиція, що на вечірках до кінця Пилипівського посту вся пряжа повинна бути випряжена. Якщо дівчина з роботою не справилась — з неї сміялися, звичайно, падав і її «рейтинг» в очах хлопців, потенційних кавалерів. Тому робота в руках дівчат просто «кипіла», незважаючи на всі побічні чинники — співи, жарти, забави.

Під кінець Пилипівського посту в останній день вечірок, перед Різдвом, хлопці ламали дівчатам пряслиці, «фурки», за що дівчата запрошували їх на котрусь неділю по Різдваєних святах на спільну гостину, яку звали «ламаник». На останній день прядення льону дівчата приносили найгірші пряслиці або звичайні палиці, бо ті, якими вони прями упродовж усіх вечірок, були добротні, цінні, дорогі, — хлопець для своєї нареченої оздоблював різними візерунками пряслицю, і тому її жаль було ламати. Отож перед Різдвом вечірки закінчувались, — тут вступали в силу нові традиції: традиції опровадження Різдва Христового [5, с. 22].

Саму ж забаву прощання з вечірками, яка, як уже згадувалось, теж називалася «ламаник» (як і останній день вечірок, коли хлопці ламали дівчатам пряслиці), робили по Йордані. — Дівчата приносили з дому щось вареного, печеного, хлопці діставали палюнку (горілку), запрошували гудаків (музик), і аж тоді були перші забави з танцями. До того часу танцювати не можна було. Отже «ламаник» — це прощання із «вечурками»³ [5, с. 22].

На вечірках горілки (палюнки) не було. Тут збирались люди до праці. До того ж, був піст, під час якого лемки строго утримувались від спиртного. Навіть в пісенному репертуарі, як ми уже згадували, була суто морально-виховна та релігійна тематика.

Таким чином, лемківські вечірки виконували щонайменше дві функції. По-перше — економічну (відомо, що в гурті краще працюється). Жінки прями нитки, з яких пізніше ткали полотно для виготовлення як спіднього одягу, рушників та простирادل (з лляних та конопляних ниток), так і верхнього одягу та взуття (з вовни). По-друге — лемківські вечірки виконували соціальну функцію. Вечірки були важливою складовою збереження сільської громади, на них обговорювались різні теми, в т. ч. і громадські

справи, обмінювались інформацією щодо раціонального ведення господарства, виховувалося ставлення до старих людей, батьків. Вечірки відіграли важливу роль у збереженні українського фольклору, його передачі майбутнім поколінням. Невід'ємними у спільній праці був жарт, спів, забава. Вечірки були улюбленою формою гуртової праці молоді. Тут відбувалося знайомство між собою дівчат і хлопців, формувались майбутні подружжя. Тобто роль вечірок і в тому, що тут гуртувалось суспільно-громадське життя села.

Пісні на вечірках

Як уже згадувалось, на вечірках співали побожні пісні і стародавні коляди, яких не співають в церкві. Таких 14 пісень записав Ф. Колесса [19, с. 166]. Можна знайти вечіркові пісні та коляди в антології лемківської пісні, яку упорядкувала і в 2005 році видала у Львові Марія Байко [1]. Співали також і балади.

Як пише М. Сивицький, опираючись на львівського фольклориста Григорія Нудьгу, балади — це епічно-лірична пісня з драматично напруженим сюжетом [19, с. 167]. І тут хочеться зацитувати думку Ф. Колесси: «Скрізь межі нашим сільським людом є розширене віруване про якесь висше неземське походжене пісень. І єсть в тім віруваню народнім зерно правди; бо хоч пісні складають не боги, а такі-ж люди як і ми, то творці пісень мають у собі іскру Божу, вони суть одарені від Бога висшим талантом і умілостю висказати у пісні те, що чують мільйони людей, а виспівують свої думки і почування так правдиво і так гарно, що їх пісні зворушують до глибини людську душу, що коли чоловік слухає з увагою тих пісень, то єму здаєть ся, начеб він сам переживав ту радість або тее горе, про яке у піснях співають» [9, с. 167]. Однозначно, чи то творці пісень, чи балад — «вони суть одарені від Бога висшим талантом, і умілостю висказати у пісні те, що чують мільйони людей».

Як пісні, так і балади складались про опришків; про пристрасну любов хлопця і дівчини; про зрадливу свекруху, чи навіть рідну матір, які не хочуть дозволити синові або доньці вийти заміж за коханого; про чоловіка, який вбив свою жінку, чи навпаки — про жінку, яка вбила власного чоловіка; про покритку, яка стратила свою дитину; про сирітську долю та багато інших різних сюжетів. Ці-

³ Записано 20 липня 2004 р. від Щерби Анни Омелянівни, 1927 р. н., с. Свіржова Руська, Ясельський повіт.

каво, що в збірнику Михайла Шмайди «Балади» [21] я знайшла баладу, яку і зараз співають на Опіллі в моєму рідному селі Селисько Львівської області Пустомитівського району — про свекруху, яка не злюбила невістку і її заклала. Слова, правда, дещо змінені, більш наближені до того варіанта, який зафіксувала Ольга Харчишин у пісенному збірнику «Народна пісенність підльвівської Звенигородщини» [13, с. 169—170]. І така «живучість» цієї балади свідчить як про те, що тема, яка розкривається в пісні — правдива, життєва. З іншого боку — про поширення твору, в конкретному випадку — балади — серед народу, і, в першу чергу, — на вечірках, які були єдиним засобом передачі інформації.

Отож зацитую баладу про свекруху, яка не злюбила невістку і її заклала, поширену і на Опіллі, яку записав М. Шмайда на Пряшівщині:

МАЛА МАТИ СЫНА

*Мала мати сына, та го оженила,
Свою невісточку не рада виділа.*

*Выправила сына в далеку дорогу,
Свою невісточку до поля, до лену.*

*Як набереш лену, та прыйдеш додому,
Не набереш лену, останеш топольов.*

*Брала она, брала, в полю ночувала,
Та й на своїм полю топольов зостала.*

*Прыйшов син додому з далекої дороги,
Та він ся звідусь де миленька його.*

*Возьмы ты, синачку остру сокырочку,
Та й зотны тополю, што на нашім полю.*

*Як затяв перший раз — она не почула,
Як затяв другый раз — словом прогварила.*

*Не рубай ня, муже, не рубай ня дуже,
Бо я не тополя, але жена твоя [21, с. 17—18].*

Побутування цієї балади як на Словацькій Лемківщині, так і на Опіллі пояснюється тісними людськими контактами. Так відомо, до прикладу, що і ритуальна різдвяна страва кутя, яка на Лемківщині взагалі не була відома, була занесена в той край священиками і вчителями зі Східної Галичини [19, с. 104].

Деякі легенди та перекази, які розказували на вечірках

ПРО ПАРУБКА-УПИРЯ⁴

Помер парубок. Його наречена страшно за ним побивалася і ридала. Якось він їй приснився, щоб вона прийшла на його могилу. Дівчина розказала про цей сон дівчатам та хлопцям, які щовечора збирались на «вечурки».

— Та це треба йти вночі в 12-й годині, але ж ти не підеш, бо будеш боятися, — казала молодь. — Щоб опівночі йти на цвинтар?! — то це немислимо.

— Ні, я піду. Я за ним піду, хоч би куди він мене покликав, — каже дівчина, — я нічого не боюся, бо не маю життя без нього.

Опівночі дівчина приходить на цвинтар, аж його могила розкрита і він лежить у відкритій труні, сама ж труна не глибоко в ямі, а під верхом. Дівчина нахляється, знімає з нього шапку і біжить у село до хати, де відбувається «вечурка», щоб показати усім, що вона таки була у нього.

Наступної ночі о тій же 12-й годині у шибку хати, де зійшлась молодь на «вечурку», хтось постукав. Це був той парубок. Просить, щоб його дівчина віддала шапку.

Та причинила двері і віддає, однак він каже, що треба віднести туди, звідки взяла.

Ще наступної ночі повторилось те саме, однак перелякана дівчина не те що на цвинтар, а взагалі вже боїться додому йти. Таке відбувалося кожної ночі. Перелякане все село, однак дівчата і хлопці вже бояться залишити о тій годині саму дівчину у її хаті, щоб мрець наодинці їй щось не заподівав.

Звернулись до священика. Той довго думав, а потім каже, що треба йти. (У нас був такий старий священик Махлік в Криницьі. — Він певно щось знав).

Перед 12-ю годиною ночі, після вечірньої відправи, яка відправлялась спеціально задля майбутньої події, на цвинтар вирушила уся церковна громада з цілим учтом: священик зі Святими Дарами, братство з хоругвами, усі зі свічками. Дівчину перед тим священик посповідав і запричащав.

Приходять на цвинтар — могила розкрита, парубок лежить у відкритій труні.

⁴ Записано 22 липня 2006 р. (на Лемківській «Ватрі» у м. Ждині, Польща) від Криницької Антоніни Антонівни, 1930 р. н., уродженки м. Криницьі.

— Обережно легенько нахилийся і клади шапку, — каже священик до дівчини, — тільки однією рукою тримайся за мої ризи. Бо відпустиш ризи — буде біда.

Дівчина нахилилась і послизнулась, відпустила з руки священичу ризу і впала в могилу. На очах у всіх людей в тій же хвилі поклала шапку на голову і тут же лягла поряд із ним. І в той самий момент могила загорнулась.

ЗАВЕЗЛЯ⁵

На межі сіл Свіржової Руської і Волівця є гора Марезжка. А навпроти у с. Святковій Великій є гора Колянин. Марезжка виглядає так, немовби її хто обрубав, там навіть дерево не росте. А перед нею поле «звезене» (горбкувате). Те поле називають «Завезля». Дідо розказували, чом таке «завезене» поле. — бо Марезжка мала бути зісунена разом з Колянином.

На «вишім» кінці села жив один газда. Він у чортів позичив велику суму грошей і в призначений час мав повернути їх. Прийшли чорти до нього і кажуть: «Віддавай».

А я де вам возьму, як я не маю? — каже газда.

А нас що то обходить?

Ну то я вам тогди отдам, як ви тоту Марезжку з Колянином злучите разом.

Тоді чорти почали старатися і тоту Марезжку сунути. Земля між Марезжкою та Колянином, яка колись була рівниною, стала трястися, пучитися, морщитися. Люди побачили, що то страшна дія чортів — по всіх довколишніх селах вийшли зі священиками та братством на те місце, стали молитися, і заледве чорти повтікали.

ПРО ДВОХ НЕПРОШЕНИХ ПОСЕЛЕНЦІВ⁶

Старі люди розказували, що один господар мав якусь напасть. Хтось йому постійно робив збитки, шкоду — як в хаті, так і на господарстві, і в полі. І то так явно шкодив, що було вже не до витримування. Знали про біду того господаря усі люди в селі, але ніхто не міг виявити того шкідника. Тоді хтось порадив тому господареві таке: як прийде він на Великдень зі свяченою паскою з церкви, то щоб тричі

⁵ Записано 20 липня 2004 р. від Щерби Анни Омелянівни, 1927 р. н., с. Свіржова Руська, Ясельський повіт.

⁶ Записано 20 липня 2004 р. від Щерби Анни Омелянівни, 1927 р. н., с. Свіржова Руська, Ясельський повіт.

обійшов довкола хати, аж тоді зайшов до світлиці і сказав: «Хто тут ще живе, ходіть з нами снідати».

З-під ліжка вийшло два дуже гарних малих хлопчики. Вони сказали: «Ми вступимося звідси, але ти нам збудуй на своєму подвір'ї хатку».

По святах господар поставив біля комори таку невеличку, як буда для собаки, хатку (бо ті хлопці були малі на зріст). Вони ввійшли до неї, і тут де не взялась хмарка, невеличка така, вдарив Перун (грим) в ту хатку, за хвилику вона згоріла і все щезло. З того часу на господарстві у того чоловіка все було спокійно.

А традиція обходження із Великоднім свяченим (паскою та усіма продуктами для снідання) тричі кругом хати і донині збереглася у пам'яті лемків.

ПРО ПСА І КОТА⁷

Один газда тримав kota, другий пса. Дуже тішилися газди своїми домашніми приятелями — один котом, а другий псом, кожен хвалився своїм улюбленцем.

Захворів тяжко перший газда. Лежить горілиць на ліжку, задихається (від браку повітря), уже буквально передсмертні хвилини: «геґавка» (Адамове яблучко) скаче то ввєрх, то вниз. Відчув тривогу кіт, побачив, як «геґавка» скаче у помираючого, скочив на свого господаря і переґриз йому горло.

Незабаром помер і другий господар. Похоронили небіжчика, а вірний пес пішов за процесією на цвинтар, сів на могилу свого пана і довго там вивтужив. А через деякий час, як люди почули, що пес не виє, подумали, що, певно, десь побрів собі. Приходять, а пес лежить там мертвий — не витримав розлуки із своїм господарем і на могилі його здох.

БЕЗХВОСТИЙ КІТ

На Святий вечір не можна впускати до хати kota. Старі люди кажуть, що саме перед Святою вечерєю босорка (відьма) чіпляється котові до хвостика і кіт може занести її до хати. А тому на Лемківщині було багато котів безхвостих [6, с. 25].

Приповідки на вечірках

Для прикладу наведу декілька лемківських приповідок [16, с. 11], якими пересипалися газдове чи парубки на вечірках.

⁷ Записано в липні 2004 р. від Солинки Дмитра Івановича, 1932 р. н., с. Жидівське, Ясельський повіт.

1. Біда бідного глядат.
2. Біда біду знайде, хоч і сонце знайде.
3. Біда біду перебуде: єдна мине, десять буде.
4. Біда вымучыт, біда й выгучыт.
5. Біда з дітми, а більша без них.
6. Біда на біді, бідов поганят.
7. Біда намучыт, покаль не научыт.
8. Біда не ходит по лісі, а по людях.
9. Біда розум вострит.
10. Біда росне без дожджу.
11. Біда тому, хто добра не чынит нікому.
12. Бідакови все вітер в очы.
13. Бідна душа без гроша.
14. Бідний робит, а багатому родит.
15. Бідному всяди біда.

Небилиці

На вечірках проявляли себе справжні таланти, митці, які творили «на коліні», без надумки, без заготовлених текстів. Їхні віршовані витвори поширювались далеко за межами Лемківщини. Вдалось записати такі небилиці:

*Ліз швець по драбині, тай упав межи свині.
Свині мої, свині, дайте по щетині.
Я вам шкіри не зіпсую, лиш кавалок зафасую⁸.*

Інший варіат цієї небилиці, зафіксований у моєму рідному селі Селисько Львівської області Пустомитівського району:

*Лізла пані по драбині, тай упала межи свині.
Пан подумав, що то грушка, і наставив капелюшка.*

Ще інша небилиця, зафіксована з теренів Надсяння [14], однак також відома і на моєму рідному Опіллі:

*Розкажу вам, діти, байку:
Курив пес файку
На довгім шибуху,
Попік собі ухо.
Де те ухо? —
На столі лежало.
Де той стіл? —
Огонь спалив.
Де той огонь? —
Вода забрала.
Де та вода? —
Пташки випили.
Де ті пташки? —
В ліс полетіли.*

*Де той ліс? —
Сокира зрубала.
Де та сокира? —
В господаря.
Де той господар? —
Помер.*

Інший варіант закінчення цієї небилиці:

*Де та вода? —
Горобчики випили.
Де ті горобчики? —
На дереві сиділи.
Де то дерево? —
Сокира зрубала.
Де та сокира? —
В коваля.
Де той коваль? —
Помер.
Коли? —
В четвер.
Поховали де? —
Під порогом.
Дзвонили чим? —
Баранім рогом.
Як? —
Бім, бом! [14, с. 420—421].*

Ті та інші небилиці я чула від прекрасної оповідачки, безцінного носія лемківського фольклору, однак уже покійної нині Анни Омелянівни Щерби, 1927 р. н., зі с. Свіржова Руська Ясельського повіту. У свій час з її вуст цих зразків народної творчості не записала, та, записавши їх в українській транслітерації, сміливо відношу їх і до лемківського фольклорного надбання.

Народні лемківські жарти [10, с. 156—157]

В ДОХТОРЯ

- Порадьте, дохторе, што робити, жеби довго жити?⁹
— Курите?⁹
— Ніт.
— Палюнку п'єте?⁹
— Ніт.
— До чужих жон зазерате?⁹
— Ніт.
— Но то нашто вам довго жити?

ЯК НАЙТИ ЗЛОДІЯ

Хтоси вкрав в єдного газди козу. В неділю вїт оголосив: «Вшитким газдам, газдиням прити за два

⁸ Записано в травні 2018 р. від Кулинич Тараса Миколайовича, 1943 р. н., с. Рождалів, Львівщина.

дні до гміни». Зишло ся барз дуже селян, цікави, што повіст вїйт о злодія.

Вїйт вишов перед наїд і гварит:

- А ци пришов Максим Коваль?
- Пришов.
- А ци пришов Данько Киселиця?
- Пришов.
- А ци пришов злодій?
- Пришов, — випалив еден парібок.
- То го берте...

Ігри на вечірках⁹

В іграх, які відбувалися на вечірках, збереглися сліди архаїчного світогляду предків-слов'ян, часом складні для пояснення та інтерпретації. (Деякі з таких ігор проводились біля мерця — як останнє дійство із людиною, яка відходить із туземного життя. Подібні рудименти архаїчних ігор із мерцем ще на початку ХХ ст. зафіксовані в окремих селах Ясельського повіту, зберігались вони й у звичаєвості населення Південної Лемківщини) [8, с. 99].

Наведемо деякі з вечіркових ігор, які зафіксовані в літературних джерелах.

КОГУТА ПЕКТИ

Хтось з парубків тримав у руках «когута» (палку з пряжею, забруднену сажею) і промовляв: «Пече шя когут, пече, на кого шя обрече». Інший називав ім'я дівчини, яка повинна була поцілувати того чи іншого хлопця. У разі відмови — її примушували цілувати «когута» [8, с. 99].

Дещо інший і розлогіший опис цієї гри подає М. Сивицький в монографії «Лемківщина: земля — люди — історія — культура, т. 2» [19, с. 180—181]. Це гра, яка найбільше була поширена в Горличчині, Новосандеччині, Сяніччині та на Пряшівщині.

Найперше вибирався ватажок гри і два його помічники. Ватажок гри насмикував від прядильниць кужіль, обкручував його на палицю, таким чином формував «когута», мочив його, обсипав мукою, сіллю і перцем, потім йшов «пекти» його до печі (де вже не було вогню), приказуючи:

*Пече ся когут, пече,
Мало ся не встече (сказиться).
Іши би ся ліпши пюк,
Жеби під него олій тюк!*

Витягає «печеню» і продовжує: «Пече ся когут, пече, для Штефана ся обрече». Штефан сівав посеред хати на стільчику, а ватажок гри продовжував: «Пече ся когут, пече, а Штефан штоси хоче, юж ся когут кінчи випікати, мусит Марися Штефана цілувати». Марися підходила, цілувала Штефана і сідала на його місце. Так перецілювалися усі присутні на вечірці.

Задля жартів ватажок підбирав для цілування для якоїсь дівчини старого «дзядя» чи для парубка якусь стару бабу. Коли ж ті відмовлялись цілувати, то ватажок примовляв «Коли Марися дзядя не цілує (коли Штефан бабу не цілує), то най бабрила попробує». Помічники ватажка притримували неслухняних парубка чи дівчину, а ватажок вмочував «когута» в «бабрило» (рідка глина зі сажею — для підмазування челюсті печі), і тим вимазували лице неслухняним.

Якщо при грі була розсварена молода пара, то ватажок змушував ту пару поцілуватися, і, таким чином, відбувалося привселюдне примирення. Але бувало і так, що дівчина цілувала «когута», вимоченого у «бабрилі», а не парубка, з яким посварилася [19, с. 180—181].

«ЧЕСАТИ КОНІ», «ДУПАК», АБО «ЙТИ НА КУКАНУ»

«Сідає парібок і держить капелюх на колінах; другий схиляє ся лицем до капелюха так, щоби мав очи заткані. Хлопці обступають довкола, а оден з них валить пястуком у спину. Відтак той встає і гадає, хто його вдарив; не відгадав, лягає знов. А як вгадає, то лягає той, кого вгадав — і так дальше» [15, с. 205].

КОВАЛЬ

«Обертають одного парібка на коваля; той бере собі два патики, а сильніші парібки лапають чи парібка, чи дівку за ноги і коваль кує. Так іде по черзі, на останку кують і коваля» [15, с. 205].

ЛОПАТКА

Один з учасників гри мав відгадати, хто з парубків чи дівчат вдарив його дерев'яною дощечкою-«лопаткою»

⁹ Висловлюю велику вдячність кандидату історичних наук Р.Б. Гузієві за сприяння у написанні параграфа про ігри, які відбувались на вечірках, аналогічні з тими, які відбувались в похоронній обрядовості Лемківщини. — М. Г.

по спині чи стегні. Якщо він правильно вказував, хто б'є, той ставав на його місце [8, с. 99].

ШИЙКА

Учасники гри сідали колом на долівку і, подаючи один одному поза спинами «шийку» (зв'язаний вузлом рушник), били нею одного з парубків, що сидів всередині кола і намагався її упіймати. Якщо це вдавалось, на його місце сідав інший і т. д. [8, с. 99].

РІПУ ТЯГТИ

Дві парубочі ватаги сідали на долівку і перетягували одна одну руками [8, с. 99].

ДІДА І БАБИ

Перебрані за діда й бабу особи ведуть між собою жартівливі діалоги, розігрують різні комічні сценки [8, с. 99].

МУСТ ПРАВИТИ

Хлопці та дівчата ставали в ряд одні навпроти одних, створювали пари і цілувалися [8, с. 99].

ЯРМАРОК

Драматична сценка «купівлі» дівчат на імпровізованому ярмарку [8, с. 99].

МРЕЦЬ

Кладуть одного з парубків, ніби він є мрець. «Тягають мерця за ноги і кличуть, щоби встав та бавився з ними, тягають за волосє і питають ся, чи відгадає, хто то потяг, тягають стеблом чи галузкою з частинного дерева небіщикови попід ніс, скобочуть його, щоб засміявся і т. д.» [22, с. 210].

На вечірках молодечій винахідливості не було меж: сценки творилися на будь-яку тематику, однак із збереженням традиційного народного гуманістичного чи християнського спрямування, де викривалась, висміювалась пристрасть до наживи, до горілки, егоїзм батьків, одинаків, придумувались сценки «циганка на ярмарку», «про війта», «про від'їзд до Гамерики», «спомини з війни» тощо. Група ініціаторів придумувала тему, готували слова, готували реквізити, підбирали загальновідомі пісні. Самодіяльні артисти розпочинали дійство, переплітали діалоги з піснями, які підхоплювала вся громада, присутня на вечірці. Спонтанно виникали доповнення до придуманої сценки —

добавляли прядильниці. Дійством були охоплені і ті, що придумували сюжет сценки, і ті, які були «слухачами»¹⁰. Записів таких сценок не збереглося. Як пише М. Сивицький, «в 1956—1960 рр. Василю Хомикові вдалося записати від 50—80-літніх переселенок з Мисцєви, Гирови, Мшани та Великої Святкови тексти п'єси «Мала мати доню», — і то, мабуть, усе, що з того доробку лишилося» [19, с. 182].

Ці слова, що «то, мабуть, усе, що з того доробку лишилося», навряд чи відповідають дійсності. Адже можна припустити, що Василь Хомик, опитавши респондентів із зазначених М. Сивицьким сіл, сюжети таких вечіркових театралізованих дійств записав у поетичній формі, і в розділі «Байки з дідової тарадайки» вони опубліковані у збірці його поезій «Наша Лемківщина» [20], яка побачила світ старанням уже його дружини та сина після смерті поета. Як підтвердження — наводжу вірш Василя Хомика «Захланна Баба і Курка ряба»:

*Жила собі єдна Баба,
І біла в неї Курка ряба.
Сідала сой на гніздечко
Й кождий ден несла яєчко.*

*Але Бабі ся здавало,
Же то єдно на ден мало.
Што робити? Што діяти?
Як в ден по два яйця мати?*

*І захланна Баба взяла:
Курку ситно годувала
Житом, просом, тендерцицьом,
І копривом, і яшниццьом.*

*Ряба Курка ситно їла,
Поправлялася, тлустіла,
Штоден смальцьом запливала
І... нестися перестала.*

* * *

*Повідають здавна люде:
З захланности нич не буде.
Хто велике што хце мати,
Тот і мале часто тратит [20, с. 116].*

¹⁰ Записано в липні 2004 р. від Солинки Дмитра Івановича, 1932 р. н., с. Жидівське, Ясельський повіт; записано 20 липня 2004 р. від Щербі Анни Омелянівни, 1927 р. н., с. Свіржова Руська, Ясельський повіт; записано 20 квітня 2018 р. від Неїлик Євгенії, 1933 р. н., с. Чорноріки, Кросненський повіт.

Висновки. Зацікавлення народною традицією, духовним самовираженням свого народу, історичними коренями є прекрасною рисою нащадків лемків нашого часу. Спадщина зазначеної традиції окресленого періоду залишилась тільки в обмежених наукових фіксаціях та в спогадах автохтонів, які невпинно відходять у тойбіччя. Наукове значення нашої розробки полягає у тому, що вдалося відтворити традицію проведення лемківських вечірок — громадської, здебільшого молодіжної гуртової праці. Матеріали дослідження можуть бути використані в сценічному відтворенні втрачених традицій, в курсі лекцій з етнографії ХІХ — початку ХХ ст. у гуманітарних навчальних закладах, для написання наукових монографій, підручників, посібників тощо.

1. Антологія лемківської пісні / упоряд. М. Байко. — Львів : Афіша, 2005.
2. Бодак Я. Спомини наших дідів-батьків / Ярослав Бодак // Наше слово. — Варшава, 2011. — № 39 (Лемківська сторінка).
3. Гойсак В. Лемківські вечірки в Панкні / Вікторія Гойсак // Наше слово. — Варшава, 2014. — № 3 (Лемківська сторінка).
4. Гойсак В. Традиційні лемківські вечірки. Медвід чи Солом'яник? / Вікторія Гойсак // Ватра. — Варшава, 2013. — № 1 (80). — С. 6—7, 27.
5. Горбаль М. Пилипівка, «ламаник», «ламанчик» / Марія Горбаль // Лемківський календар на 2005 рік. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004.
6. Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини / Марія Горбаль. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2011.
7. Горбаль М. Хрещення кавалера / Марія Горбаль // Лемківський календар на 2005 рік. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004.
8. Гузії Р. Похоронні обряди / Р. Гузії, Й. Вархол, Н. Вархол // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. — Т. 2: Духовна культура. — С. 94—109.
9. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Філарет Колесса // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — 2009. — Вип. 47. — С. 67—172.
10. Лемківський календар на 2004 рік. — Львів : Камінь, 2003.
11. Мадзелян С. Зима в Карпатах / Семан Мадзелян // Ватра. — Варшава, 1996. — № 4.
12. Мушинка М. Духова культура. Баляди / Микола Мушинка // Лемківщина: земля — люди — історія — культура. — Т. 2. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988.
13. Народна пісенність підльвівської Звенигородщини / записала і впорядкувала О. Харчишин. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005.
14. Падовська О. Книжка про Малковичі / Олена Падовська. — Львів : ЛігаПрес, 2014. — 928 с.
15. Перейма Т. Похоронні звичаї й обряди в селі Ропиці Руській, Горлицького повіта / Тимко Перейма // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди: Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. ХХХІІ. — С. 203—209.
16. Періг Р. Немеркнучі перлини: Лемківські приповідки / Роман Періг. — Львів, 2013.
17. Посьміємося куцьок // Лемківський календар на 2004 рік. — Львів : Камінь, 2003.
18. Ридзанич А. Старі слова в тексті. Вечірки / Анна Ридзанич // Річник Руской Бурси, 2008. — Горлиці : Товаришчя «Руска Бурса», 2008.
19. Сивицький М. Духова культура / Микола Сивицький // Лемківщина: земля — люди — історія — культура. — Т. 2. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988.
20. Хомик В. Наша Лемківщина: поезії та пісні / Василь Хомик. — Львів : Камінь, 2003.
21. Шмайда М. Балади / Михайло Шмайда. — Мюнхен : Український Вільний Університет, 2015.
22. Яворський О. Похоронні звичаї й обряди в Ясельському повіті / Осип Яворський // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди: Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. ХХХІІ. — С. 209—210.

María Horbal

LEMKO «VECHIRKY»
(«VECHURKY», «VECHURKY», «PRIADKY»)

The article describes Lemko's «vechirky» as a form of youth group work — spinning linen, wool and cannabis. It emphasizes the economical and social function of this work, highlighting the important role of «vechirky» in preserving Ukrainian folklore and passing it to the future generations. Some proverbs, legends, myths, songs and games that were used in «vechirky» activities are presented in the article. An artistic reconstruction of Lemko «vechirky» can be staged based on the materials of the article.

Keywords: «vechirky», spinning, group work, village community.

Марія Горбаль

ЛЕМКОВСКИЕ «ВЕЧИРКИ»
(«ВЕЧЕРКИ», «ВЕЧУРКИ», «ПРЯДКИ»)

Описываются лемковские вечерки как форма общественного труда молодежи — прядения льна, шерсти и конопли. Отмечаются экономическая и социальная функции такой работы. Подчеркивается важная роль вечірок в сохранении национального фольклора, его передачи будущим поколениям. Приводятся некоторые поговорки, легенды, предания, небылицы, песни, игры, которые были задействованы на вечерках. По материалам статьи можно сделать сценическое воспроизведение лемковских вечірок.

Ключевые слова: вечерки, прядение, общественный труд, сельская община.